

Vierde Brief.

Göttingen (E53 Place) den **9 July 1816** (E52 Time-Span).

Waardste Vriend!

Wilhelmshöhe (E53 Place), voorheen **Weissenstein** (E53 Place) genoemd en ook reeds een blaauwe maandag **Napoleonshöhe** (E53 Place) geheten, is een lustplaats aan den **Keurvorst van Hessen Cassel** (E21 Person) toebehorende een **groot uur** (E52 Time-Span) van de stad gelegen: de landgraven **Karel** (E21 Person) en **Frederik de II** (E21 Person) hebben hetzelfde begonnen & het is op eene heerlyke wyze door den thans regeerende **Keurvorst Willem de IX** (E21 Person) voltooid geworden. Even als ik reeds meermalen gedaan heb zal ik u maar alles in die orde mededeelen als het ons is voorgekomen. Langs eene lange breede laan gingen wy **Zondag II** (E52 Time-Span) naar het zoo beroemde **Weissenstein** (E53 Place) en wel op dien dag omdat alle waterwerken dan in beweging zyn hetgeen men niet dan met groote moeite op andere dagen gedaan kan krygen waarby men dan toch altyd het groote gewoel der wandelaars zoo wel inwoners der stad als vreemdelingen mist. Op eenige afstand der stad gekomen zagen wy regts af de enorme **Casernes** (E19 Physical Thing) door **Jerome** (E21 Person) in zyne tyd gebouwd waar verscheiden duizend man, ja volgens het zeggen van iemand, 't geen my echter onwaarschynlyk voorkomt, wel **30,000 man** (E54 Dimension) in geborgen kunnen worden: deeze linden allee is aan weerszyde met huizen bezet waaronder eenige zeer goede en enkele mooye tuinhuisen;

dan spoedig maar uit die laan, verbeeldt u thans maar voor het paleis te staan dat op een zagt glooyend terras is gebouwd aan de eene zyde met de gouden letteren Wilhelmshöhe & aan de andere zyde met de woorden Gulielmus IX Elector condidit, prykt. Het is in eene bevallige smaak gebouwd met een **plat dak** (E19 Physical Thing) voorzien waaruit zich eene koepel verheft van **62 voeten** (E54 Dimension) doorsnede en van waar, zoo als wy vervolgens zagen, men een heerlyk gezicht op **Cassel** (E53 Place) en de omliggende streken heeft voor het overige bestaat het geheel uit een hoofdgebouw & twee vleugelen die door een soort van verdeckte galery vereenigd zyn. Inwendig beantwoordt alles aan het grootsche denkbeeld dat men by het eerste gezicht reeds heeft opgevat; door een zeer ruim en schoon vestibule gegaan zynde komt men dadelyk aan de danszaal die zeer schoon is vervolgens in eene **galery** (E53 Place) van schilderyen (F2 Expression) waaronder van grote meesters hier zyn uitmuntende **spiegels** (E19 Physical Thing) van **7 voet breed en 9½ voet hoog** (E54 Dimension); in de spyskamer was men juist bezig om het zilveren servies optebrenge, Z Hoogheid was een oogenblik te vooren gaan wandelen om den vreemden gelegenheid te geven van het gansche gebouw te zien: zoo kwamen wy dan ook door een **kleed** (E53 Place)), **slaap** (E53 Place)), **schryf** (E53 Place) en **muziek kamer** (E53 Place), in de **slaapkamer** (E53 Place) van **Hieronymus** (E21 Person) waar men notabene nog alle ornamenten van adelaars enz had gelaten. Eene gansche reeks van kamers nog passeerende kwamen wy boven op de bibliotheek , die er uitwendig goed uitziet zynde alle

boeken prachtig ingebonden en agter glazen deuren geplaatst of het inwendige aan het uiterlyke beantwoordt durf ik niet bepalen.

Daar op dit moment ons gezelschap zeer talryk was, zynde te gelyk met ons in het slot de 6 **Groninger Menoniten** (E74 Group), die daags na ons (P183 ends before the start of) **vertrokken**, & **de vorige dag** (P183 ends before the start of) in **Cassel** (E53 Place) waren **aangekomen**, alsmede de **Hr van Assen Secretaris van Z.H. Prins Frederik** (E21 Person) en de **Student Hogendorp** (E21 Person) **de vorige dag** insgelyks (P183 ends before the start of) in **Cassel** (E53 Place) gearriveerd, waarvan de laatste het overige van de reis met ons zal doen terwyl de **Hr van Assen** (E21 Person) met den **Hr de Geer** (E21 Person) dadelyk op **Francfort** (E53 Place) gaat om dusdoende voor den 1 Augustus (time) weder in den Haag te zyn:

daar, zeg ik, ons gezelschap zoo talryk en de zaal van de bibliotheek vry groot was, hadden wy alle het vertrek verlaten en waren de dubbele deuren gesloten zonder dat een van ons den **Heer Hogendorp** (E21 Person), die boven gebleven was, miste; door ons druk discours en het nedergaan der trappen konden wy zyn geroep ook niet horen: hy had hier reeds eenige tyd (duration) gezeten toen het hem gelukte een vengster te openen & hy met roepen het oogenblik waarnam dat wy het hoofdgebouw verlieten om naar eene der vleugels te gaan: hoe hartelyk wy lachten toen wy hem daar boven voor het open raam zagen schreeuwen laat zich gemaklyk begrypen In de eene vleugel zagen wy eene **zaal** (E53 Place) geheel vol met **schilderyen** (F2 Expression) van **Titschbein** (E21 Person) veele derzelver stelden tafereelen voor uit de **Gierusalemne liberata** (F2 Expression) van **Torquato Tasso** (E21 Person), eenige waren uit **Wieland's Oberon** (artwork) genomen, van deeze alle is eene zeer omslagtig catalogus te vinden in de **beschreibung des Kurfürstlichen Landsitzes Wilhelms Höhe bey Cassel** (E31 Document) in 1804 (E52 Time-Span) door eenen **W. Döring** (E21 Person) te **Cassel** (E53 Place) uitgegeven 't geen voor elken bezigtiger van deeze heerlyke lustplaats onmisbaar is.

Dan hiermede willen wy het slot voor gezien houden & wandelen naar [28] [illustraties op linker blad: Die Löwenburg bei Cassel en Das Innere der Löwenburg] den Leeuwenburg een in den ouden smaak gebouwd ridderkasteel, hetwelk, wanneer men van **Cassel** (E53 Place) komt, een weinig ter linkerzyde aflies. De **Keurvorst** (E21 Person) gaf er voor eenige jaren (duration) zelf het plan toe doch het heeft door de graauwe kleur der steenen een zodanig voorkomen van oudheid, dat men zweren zoude dat het reeds eenige eeuwen gestaan had. Zoo uit- als inwendig doet alles den verbazende vreemdeling wanen dat hy op eens in **de 15de Eeuw** (E52 Time-Span), waarna alles berekend is, verplaatst is: aan de eene zyde van het gebouw vind men een in den styven ouderwetsche smaak aangelegde burgtuin, terwyl de andere zyde u een tournooyveld vertoont. de burg zelve, waarvan de muren uit graauwe, donkere, hier en daar met mos begroeide steenen op sommige plaatsen half ingevallen zyn, heeft uitwendig twee torens waarvan de eene vry gaaf schynt doch de andere reeds half begon in te zinken en waarvan de puinen hier en daar over den grond verstrooid lagen, zy is omringt door eenen geheel verwaarloosde en byna dicht gegroeide gragt waarover een zwaare ophaalbrug geleid die

rammelend onder onze treden klonk toen wy over dezelve gingen om aan de geslotene poort, waarvoor 2 schildwagten met hellebaarden gewapend de wagt hadden, den **Burggraaf** (E21 Person) aftewagten. Het uiterlyke van dees man komt ook zeer goed overeen met den post dien hy hier bekleed zynde een klein, oud, styf en deftig man; door deszelfs toedoen zagen wy den **Burg** (E53 Place) geheel van binnen.

Door de poort gekomen bevindt men zich op eene vierkante opene plaats (E53 Place) aan de eene zyde is de kapel (E19 Physical Thing), stal (E19 Physical Thing), warenkamer (E19 Physical Thing) en de woning van de opziener terwyl het eigenlyke gebouw de beide andere zyden beslaat. Na de paardestal voorby te zyn gegaan bragt men ons in de wapenkamer gevuld met harnassen, lansen, zwaarden enz in het midden van dezelve vindt men een meer dan levensgroot paard waarop een van het hoofd tot de voeten geharnast ridder, als zoude hy zoo ten stryde uittrekken.

De kapel (E19 Physical Thing) hier naast is niet minder geschikt om de beelden van het voorledene voor den geest terug te brengen, door de Gothische smaak waarin alles vervaardigt is, eene graftombe waarop een uit steen gehouwen geharnast ridder ligt en meer andere dingen; hier heeft de thans regeerende **Keurvorst** (E21 Person) begeerd begraven te worden: Zonderling vond [29] ik hetgeen ons onze geleider verhaalde dat namelyk om de **14 dagen** (E52 Time-Span) hier gepredikt wierd wanneer de keurvorst er zich altyd laat vinden; de leeraar zal zyne rede gewis dan goed moeten bestuderen, want de dikke en digtbeschilderde glazen later er het daglicht ter naauwenood door. Aan de overzyde van het burgplein is het eigenlyke hoofdgebouw; boven deszelfs ingang ziet men het steenen borstbeeld van een geharnast ridder (E19 Physical Thing) en in alle vertrekken, die wy hier zagen, wordt de illusie eerder vermeerderd dan vermindert, het huisraad is aller ouderwetsch, op de behangen waaren riddergevechten en tournoospelen geborduurd, anderen waren geheel van gitten gemaakt: men vond er pourtraiten (E19 Physical Thing) van oude Hessische vorsten & voor het overige alle uit de riddertyden & riddergeschiedenissen als de historie van Don Quichotte enz dikwyls allerzonderlingst geschildert, kortom bedden, stoelen, serviezen, alles alles was of uit de 14de en 15de Eeuwen (E52 Time-Span) herkomstig, of zoo naauwkeurig nagemaakt, dat men het er voor houden moest. De Eetzaal en de ridderzaal boven elkanderen gelegen waren de beste vertrekken, de eerstgenoemde was circelrond, op de andere vond men eene groote verzameling bocalen, henssen enz waaronder zeer groote. De bibliotheek bestond meest uit ridderromans & was zeer klein. **Hieronymus** (E21 Person) plagt dikwyls op den **Löwenburg** (E53 Place, E19 Physical Thing) te komen & er geheele dag doortebrengen doch er eens alleen zynde was hy voor een spook zoodanig geschrikt dat hy zich hals over hoofd van boven gegooid had en in zyn koets was gekropen: gedurende de **twee jaren** (E52 Time-Span), die hy na dien tyd nog op **Wilhelmhöhe** (E53 Place, E19 Physical Thing) doorbragt, had hy er nimmer weder komen willen.

– Na alles hier rondgezien en opgenomen te hebben begaven wy ons naar de herberg aan de voet der **Octogoon** (E19 Physical Thing) alwaar wy ons met een dronk **Rhynwyn** (miscellaneous)

verfristen alvorens de reis naar den **Hercules** (E19 Physical Thing) aan te nemen; onder het lommer der bomen zittende hadden wy een uitmuntend gezicht op **Cassel** (E53 Place) hetwelk in eene diepte voor ons lag: wy hadden nu nog **900 trappen** (E54 Dimension) te beklimmen om tot de pyramide te komen als wanneer wy wel **2000 voet** (E54 Dimension) boven **Cassel** (E53 Place) verheven waren daar het meer dan anderhalf uur (time) distantie is en de weg gedurig tegen de hoogte oploopt. Na alvorens om iemand gezonden te hebben [30] [illustraties op linkerblad: Die Cascaden bey Cassel en Der Steinhöfer Wasserfall] die in staat was om ons alles te ontsluiten namen wy de reis naar boven aan. Wy klommen eerst langs de trappen bezyden de waterleiding ter hoogte van 296 trappen en waren tot de voet van het reuzengevaarte genaderd dan hoe stonden wy verbaasd hierop eens als op den vlakken grond te staan.

Wanneer men zyne blikken naar den kant van het **Havikswoud** (E19 Physical Thing) wendt, by dit bosch dat tot digt aan de **Octogoon** (E19 Physical Thing) komt, wordt het water voor alle de waterwerken verzameld en met pypen overal in bakken en kommen geleid, om het ten noodige tyde te kunnen gebruiken. Men vindt onder deeze bakken, die eene grootte en breedte van verscheiden honderd voeten hebben men zegt zelfs dat er een is van **700 voeten lengte & 300 voeten breedte** (E54 Dimension), waar dus nog al een enkel drupje in geborgen kan worden. Dan om tot den **Octogoon** (E19 Physical Thing) terug te keeren: dit ontzettend gevaarte, 't geen in 1696 onder **landgraaf Karel** (E21 Person) begonnen & in 1714 voltooid is, bestaat uit verscheiden over elkanderen gebouwde gewelven, waarvan de ondersten volmaakt het aanzien van rotsklompen hebben. Op den grond van deeze onderste verdieping is eene groote waterbak welke by de 40 voeten in omtrek heeft: op het tweede gedeelte van den **Octogoon** (E19 Physical Thing) 't geen een weinig meer naar achteren uitspringt is eene zaal door den tegenwoordigen **Keurvorst** (E21 Person) in orde gebragt van waar men een heerlyk uitzigt geniet. Het derde en hoogste gedeelte van den **Octogoon** (E19 Physical Thing) wordt door 192 te zamen vereenigde pylasters 48 voet hoog zynde gevormd, dit gedeelte is van boven geheel plat en door eene balustrade omgeven: hier verheft zich nog eene pyramide van 96 voet hoog welke men van binnen beklimt om zoo door het elf voeten hooge piëdestal in den knods van **Hercules** (E19 Physical Thing) te komen. Dit metalen beeld is 30 voet hoog naar den **Hercules van Farnese** (artwork) in 1717 vervaardigt en met oneindige kosten & moeite op de pyramide geplaatst. Een geheel gezelschap kan te gelyk in de knods zitten en door een vengsterske een onbeschryflyk schoon gezicht genieten: indien wy daaraan gedacht hadden zouden wy onder ons 10 Groningers (E74 Group) er ingegaan zyn hetwelk gewis niet dikwyls zal gebeuren, doch by het opklimmen der laatste vry smalle ladder dagten wy er niet aan & kwamen er dus pèle mèle in. Om dezen **Hercules** (E19 Physical Thing) eene visite te brengen moet men vooraf zyne onderdanen wel raadplegen want deeze moeten ter deege gebruikt worden. Met vry wat meer gemak kwamen wy weder beneden te weten tot de voet der **Octogoon** (E19 Physical Thing) alwaar zich intusschen een menigte menschen verzameld had wyl hier de waterwerken beginnen; tot zoo verre kan men dan ook, door groote omwegen te gebruiken, zich met het rytuig brengen laten.

Dezelve namen een aanvang met de fonteyn verbeeldende de kop van **Euceladus** (mythological figure) die onder het gevaarte van den **Octogoon** (E19 Physical Thing) ligt, hy braakt het water altyd ter hoogte van 55 voet uit; eenklaps kwamen er uit alle hoeken een menigte zoogenoemde bedriegertjes die voornaamlyk op eene party menschen werkten, die zich in de grot van **Polypheme** (mythological figure) verzameld hadden, om een aldaar geplaatst waterorgel te hooren, zommigen wierden vry wat nat doch voornaamlyk drie dames, die, uit haar cales gestapt zynde, zich steeds agteraf gehouden hadden, doch, toen alles scheen afgelopen te zyn, naar eene andere kant gaande zoodanig in het kruisvuur der batteryen geraakten, dat zy ter naauwernood er konden uitkomen. Toen begon de cascade van de winterkasten en vloeyde eerst met statigen ernst daarna met verdubbelde snelheid langs de leiding op zyde der trappen, wy spoeddeden ons naar beneden alwaar wy een heerlyk gezicht haaden daar de zon juist op deeze massa water scheen die naar een vloeyende spiegel geleek: hier is het dat het water hetwelk reeds eene lengte van 800 voeten heeft afgelopen zich over de grot van **Neptunus** (mythological figure) zynde 20 voet hoog met eene breedte van 40 voet nederstort in de groote waterbak van 220 voeten diameter.

Nog opgetogen van dit gezicht begaf zich ieder verder naar beneden & wel naar de andere waterval die zoo geheel kunsteloos & ruwe natuur is, hier toch valt het water dat door de bomen komt aanbruischen van eene ontzettende hoogte van den eenen steen op den anderen (zie plaat N° ...) en stroomt van daar met geweld naar de **Duivelsbrug** (E53 Place) (zie N° ...) welke naar de bekende **Teufelsbrücke** (E53 Place) in **Zwitserland** (E53 Place) gevormd is. Zy kromt zich over eenige rotsklompen, tusschen welke in de diepte het water vervolgens met geweld nederstort. Dit was een voortreflyk gezigt dat ons alleen byzonder trof schoon de hoogte [32] [illustraties linker blad: Der Aquaduct en Der Fontaine an der Napoleonshöhe bey Cassel] op verre na zoo aanmerklyk niet was als van de waterval van den zoogenaamde **Aqueduct** (E19 Physical Thing), werwaarts de een sneller liep dan de andere daar men toch, zoo als van agteren bleek, tyds genoeg had. Deeze waterleiding heeft het voorkomen van een bouwval uit de tyden der oude Romeinen, zy bestaat uit 14 gewelfde bogen waarover het water door een soort van goot komt aandruischen om zich met een stroom van 30 voet breed en eene diepte van 104 voeten neder te storten (zie N° ...) oh hoe treffend was dit gezicht toen de zon scheen! op eene geruime afstand was men als in een wolk van schuim begraven & zulks duurde met een oogenblik doch meer dan $\frac{3}{4}$ uur lang even als de groote fonteyn (zie N° ...) werwaarts zich nu weer alle menschen heenen spoedden: met ingespannene verwagting stonden wy hier eene geruime tyd te wagten en staarden op den nog zoo geheel kalme vyver juist agter het slot gelegen: eindelyk was het oogenblik daar dat men dezelve losliet en in een oogenblik steeg het water met een dikke straal ter hoogte van 196 voeten wanneer het als in een zware plasregen naar beneden plofte; het water werkte met zulk een onbeschryfelyk geweld dat het als kokend scheen & louter schuim was: grootsch was dat toneel daar men aan de andere zyde nog met genoegten op den niet ver afgelegenen waterval van den **Aqueduct** (E19 Physical Thing), die nog steeds viel, staande & dus in een opslag van het oog deeze twee zoo verschillende natuurtoneelen kon overzien: groot was hier de toevloed van menschen, op aller gelaat was verwondering en verbaasdheid te lezen, ja de **Keurvorst** E21 Person), die er zich in een rytuig liet brengen,

scheen het met hetzelfde genoeg te beschouwen als wy die nimmer iets diergelyks gezien hadden.

Het springen van de fonteyn was tot besluit van alle waterwerken & zette ook de kroon op alles: nu ging de schaar uit een, zommigen waaronder ook wy waren, gingen nogmaals op het bekoorlyk **Wilhelmshöhe** (E53, Place, E19 Physical Thing) wandelen, anderen naar de herberg, weer andere zaten hier en daar onder de schaduw der bomen eenige ververschingen te gebruiken. Op onze wandeling zagen wy nog het gebouw der [33] [Illustratie op linker blad: Felseneck an der Wilhelmshöhe] schouwburg door Hieronymus) in de nabyheid van het slot gebouwd, een Chinees gebouw geheel van glas van verschillende kleuren het was zeer lang, had weleer tot doorgang gedient van het slot naar de Comedie, doch was nu by het **Chinesche dorp Mu-lang** (E19 Physical Thing) geplaatst: in de diergaarde vonden wy slechts eenige harten en Rheën die zeer schuw waren, eenige faisanten en andere dieren. Ik zwyg van al het overige, dat wy nog hier zagen, uit vrees van u geduld te veel te vergen, als daar zyn het graf van **Vergilius** (E53 Place), de **tempel van Apollo** (E19 Physical Thing), de tempel van **Mercurius** (E19 Physical Thing), de **Felseneck** (E19 Physical Thing), de grot van **Pluto** (E19 Physical Thing), de **Elisesche velden** (E19 Physical Thing), de menigte **Hemel** (mythological figure) en **Aard Goden** (mythological figure) en Godinnen (mythological figure) en duizend andere dingen. – En hiermede willen wy gansch **Wilhelmshöhe** (E19 Physical Thing) dan maar voor gezien houden. oh mogt ik door myne koele en drooge beschrijving slechts zoo veel op u uitwerken dat gy een volgens Zomer deeze plaats met uwe tegenwoordigheid kwaamt vereeren, dan toch ben ik verzekert, dat, indien gy zulk uitmuntend weder treft als wy hebben mogen genieten, gy terugkomende zult zeggen: “ik heb een der genoeglykste dagen van myn leven op **Weissenstein** (E53 Place) doorgebracht”! – Dat wy na zulk een dag gepasseert te hebben vry wat vermoeid waren laat zich ligt begrypen, wy hadden ons des morgens wel met een rytuig tot de plaats onzer bestemming laten brengen, doch hadden den ganschen dag gelopen en geklommen, zonder byna een oogenblik uit te rusten tot des avonds 8 uur; toen echter namen wy wel te moede, na een oogenblik voor de herberg onder de bomen gezeten te hebben, de wandeling naar **Cassel** (E53 Place) aan en zeer druk sprekende over al hetgeen wy dien dag gezien & opgemerkt hadden waren wy voort na 9 uren **Cassel** (E53 Place) genaderd byna zonder het te weten: gestadig wendden wy onde blikken nog agterwaarts naar die bekoorlyke lustplaats tot dat de huizen der voorstad ons zulks beletteden. Dar er voor het overige eene goede eetlust en nog beter nachtrust op volgde spreekt van zelve. – [34] [op linkerblad: den 8 July 1816.]

De volgende dag te weten gisteren vertrokken reeds vroegtydig uit **Cassel** (E53 Place) de **Heeren de Geer** (E21 Person), **Tydeman** (E21 Person) en **van Swinderen** (E21 Person) als hebbende toen alles in die stad gezien wy echter zyn tot van de morgen vroeg nog aldaar gebleven, eendeels om nog, ware het mogelyk, het **observatorium** (E19 Physical Thing) en het **modelle huis** (E19 Physical Thing) te zien hetgeen ons echter niet gelukte, anderdeels wyl **Hogendorp** (E21 Person) nog gaarne een dag met den **Heer van Assen** (E21 Person) wilde doorbrengen, met welke zyn **Ed** tot dusverre gereisd had en die met den **Heer de Geer** (E21

Person), die over twee dagen weder naar **Cassel** (E53 Place) denkt te vertrekken, naar 't **Vaderland** (E53 Place) zal retourneren. Schoon wy in ons gemaakt plan omtrend de sterrewagt gefrustreerd wierden, hebben wy toch geen berouw over de doorgebragte dag gehad als hebbende nog uitmuntende wandelingen in en om **Cassel** (E53 Place) gedaan voornaamlijk in de **Aue Garten** (E53 Place); doch het weder was dien dag zeer ongunstig anders zouden wy misschien nog eens naar het bekoorlyke **Wilhelmshöhe** (E53 Place, E19 Physical Thing) gewandeld zyn. Op onze kamers hadden wy een heerlyk gezicht over dat gedeelte der stad, 't welk aan geene zyde der **Fulda** (E53 Place) ligt, over de **Aue Garten** (E53 Place), de **Orangerie** (E19 Physical Thing) en de bergen die zich achter hetzelfde bevinden, zoo dat wy hierdoor eenigzints schadeloos gesteldt wierden.

Des avonds bestelden wy nog een rytuig, waarmede wy heden morgen om 4 uur, na afscheid van den **Heer van Assen** (E21 Person) genomen te hebben, die ten onzen gevalle reeds voor drie uur was opgestaan, **Cassel** (E53 Place) verlieten, zeer te vreden over het logement, de bediening enz. [op linkerblad: den 9 July 1816.] De weg die wy hadden afteleggen had men ons als de schoonste beschreeven die wy mogelyk op onze gansche reis zouden hebben, hoe veel stelden wy ons dus daar niet van voor, wy hoopten de zon in al zyn pracht te zien opgaan en duizend andere dingen, dan ach eene dikke nevel, waardoor wy geen tien schreden ver konden zien, verydelde dit alles, wy konden dus het schoon gezicht op **Cassel** (E53 Place), waarvan in de wandelingen door **Duitsland** (E53 Place) 1 deel bladz 223 met zoo veel ophef gesproken wordt, niet zien noch ook de dorpjes **Wolfsänger** (E53 Place) en **Bökshausen** (E53 Place) waarlangs wy reden: gelukkig trok deeze mist nog even voor **Munden** (E53 Place) op (zie N° ...) & nimmer stel ik my voor een treffender gezicht by het aankomen van eene stad gezien te hebben dan hier, wanneer men halverwege eene hooge berg rydende, die zich aan de regter kant nog oneindig hoger verheft, aan zyne linkerhand als in eene afgrond de snelvlietende **Fulda** (E53 Place) ziet met de bergen en zware bosschen aan de overzyde waaruit men soms als tersluips het roode dak van een sneeuwwit huisje ontdekt: stelt u nu van die hoogte de stad **Munden** (E53 Place) voor in een allerbekoorlykst dal aan de zamenvloeying der **Fulda** (E53 Place) en **Werra** (E53 Place), die dan vereenigd den naam van **Weser** (E53 Place) aannemen, gelegen en gy zult u een zeer flauw begrip van de aankomst in gemelde stad kunnen maken: wy alle waren er zeer door getroffen. **Munden** (E53 Place), alwaar wy ons slegts een oogenblik hebben opgehouden, is het eerste stadje op **Hannoversch** (E53 Place) grondgebied waarvan wy kort te voren de grensafscheiding tusschen het **Hessische** (E53 Place) zagen. Daar de **chaussé** (E53 Place) zeer goed was hadden wy de dorpen **Unterschede** (E53 Place) en **Grone** (E53 Place) spoedig agter den rug en waren in het stadje **Dransfeld** (E53 Place) aangekomen ook hier vertoefden wy slechts een oogenblik doch een weinig langer by de herberg **Knalhutte** (E53 Place) genaamd boven op de laatste berg voor **Göttingen** (E53 Place) gelegen van waar men een heerlyk gezicht op deeze stad heeft: in het dalen van deeze berg moesten wy weder, gelyk kort te voren geschied was, een blok onder het achterste wiel hebben en dat het daar vry steil afloopt zult gy wel willen geloven als ik u zeg dat de voerman ons verzogt alle uit de wagen te gaan hetgeen wy dan ook uit vrees voor ongeluk deden. Zeer bedroog ons hier de afstand daar wy dagten **Göttingen** (E53 Place) zóó zóó te zullen

binnen ryden en evenwel nog een geruime tyd moesten ryden. Gelukkig kwamen wy toch hier om 11 uur aan zeer tevreden over onze voerman die deeze 10 uur spoedig afgelegd had; met onze overige reisgenoten afgesproken hebbende om in het logement de **Kroon** (E53 Place) te komen lieten wy ons ook dadelyk derwaarts brengen. – Dan het zal tyd worden om deeze te eindigen anders zal ik geen plaats meer vinden om het Vaarwel te plaatsen. – [36]

[illustraties linker blad: Der Markt zu Göttingen en Eingang in das Bibliotheks Gebäude zu Göttingen]

Vyfde Brief

Göttingen (E53 Place) den 12 July 1816 (time).

Waardste Vriend!

Alvorens **Göttingen** (E53 Place) te verlaten wil ik u nog eenige letteren doen toekomen daar ik welligt in eenige dagen (duration) geene gelegenheid zal vinden u te schryven; want weet dat wy voornemens zyn het **Hartzgebergte** (E53 Place) te voet doortereisen waarvan ik my, by het heerlyk weder, dat wy thans genieten, veel voorstel. Zoo ik my niet bedrieg ben ik in myne vorige met u tot onze aankomst alhier gekomen, gy weet dus nog niet van dat stadje slechts 7000 inwoners tellende (population) echter om zyne **Hoogeschool**, waar thans over de 1000 studenten zyn (number of students), zoo beroemd; & hieromtrent ben ik u gewis het een en ander schuldig.

—

Al aanstonds na onze komst alhier begaven wy ons gezamentlyk (our remaining travel companions who had traveled ahead were found here again) naar de schoone **bibliotheek** (E53 Place); doch hoe UEd hiervan eene beschryving te geven, hoe de indruk te vermelden dien het eerste gezicht van die onafmeetbare zalen op ons maakte? zulks is niet doenlyk het zy u genoeg te weten dat dezelve met die van **Dresden** (E53 Place) voor de beste van gansch **Duitsland** (country) wordt gehouden, dat zy uit meer dan 250,000 banden (number of books) bestaat en zeer ryk is in plaat & prachtwerken; zoo zagen wy toch ook hier het heerlyk werk van **Denon** (E21 Person) **les Antiquités Egyptiennes** (artwork) op last van **Napoleon** (E21 Person) vervaardigd & hetgeen 1000 thaler of 1800 guldens (amount of money) kost. De hoofdverdeling, die in deeze bibliotheek heerscht, is in Juridische & Theologische boeken & in **libri miscellanei** (categories of books) waartoe de Medische, Historische enz gebragt worden: de Heeren Professoren **Reuss** (E21 Person) en **Benecke** (E21 Person) zyn thans bibliothecarissen en moeten als zoodanig alle dagen van 1 tot 2 en twee maal in de week van 2-4 op het lokaal der **bibliotheek** (E53 Place) aanwezig zyn om, tegen behoorlyk reçu en op verzoek van een der Professoren, aan de studenten voor een tyd lang zoodanige boeken uit te langen als zy verkiezen; hiervan schynen my die Heren druk gebruik te maken want zoo dikwyls als wy er geweest zyn liepen zy onophoudelyk heen en weder om boeken te halen of terug te brengen. De zalen zyn zeer goed ingerigt aan weerszyden staan de boeken langs de glazen, terwyl er in het middel tafels en stoelen voorhanden zyn, zynde voorst met schoone bustes voorzien van Göttinger Hoogleraaren als van **Haller** (E21 Person), **Heyne** (E21 Person), **Goede** (E21 Person) enz voorts nog andere beelden als een Venus, een Gladiator, de 12 **Romeinsche Keisers** (artwork) en dergelyke stukken meer. – Blijkens de ordo lectionum zyn hier thans 33 gewone & 7 buitengewone, Hoogleraren behalven 31 zoogenoemde privaet docenten die den titel van Professor niet hebben maar voor het overige, wat het houden van Collegie enz betreft, met deze gelyk staan. Van vele heb ik collegieen gehoord onder anderen van Prof. **Hugo** (E21 Person) zyne **literär Geschichte der Rechtswissenschaft vorzüglich der Bürgerlichen** (lecture) hier vonden wy het zeer vol schoon ZHoogGel: op de **Pandecten** (F2 Expression) meer Auditores heeft waar meer dan **200** (E54 Dimension) zyn: de Prof. sprak geheel uit het hoofd slechts nu en dan een blik op zyne schets werpende; hy heeft een zeer schoone manier van voordragt & hy handelde, toen ik hem hoorde, over de familie der **Medicis** (E21 Persons), van welke hy van derzelve opkomst tot **Catharina** (E21 Person) de vrouw van **Hendrik de II** (E21 Person) in weinige woorden eene korte geschiedenis gaf, sprekende verder over den tyd wanneer, en

waarom niet eerder de verschillende deelen van het **Corpus Iuris** (document/lecture) in druk waren verschenen, wat de gevoelens van andere en wat het zyne daaromtrent was. Ook hier was even als by verscheiden andere professoren eene afzonderlyke en gedistingueerde plaats voor de Heeren Graven onder de Studenten; deeze behoefden niet als de overigen hun inkt mede te nemen doch vonden ieder een inktkoker en stoel voor eene breede tafel terwyl de overigen op banken aan zeer smalle lessenaars zitten. Ook hoorde ik eene voorlezing van Professor **Heeren** (E21 Person) over de geschiedenis van Griekenland, van Prof. **Bauer** (E21 Person) over het **jus natura** (lecture) van Prof. **Blumenbach** (E21 Person) over de **natuurlyke Geschiedenis** (discipline/lecture) en ook over de **Physiologie** (E55 Type): deeze voor het overige zoo geleerde en door zyne schriften zoo beroemde man had eene zeer zonderlinge wyze van collegie houden: wy hadden het dood benaauwd van lachen om 's mans vreemde uitdrukkingen, die dikwyls in het triviale vielen, wanneer het gansch auditorium, de Professor zoo wel als de studenten, schaterde van lachen hiertoe bragt veel by de zotte grimaces die hy onophoudelyk maakt en het dikwyls inlasschen der woorden Harre Jaisis das sist ja curioos: ja myn vriend gy mogt nog zulk een ernstige bui hebben, hier zynde & den **Hofraad Blumenbach** (E21 Person) voor de eerste, tweede of derde reis horende doceren zoude gy even als ik uwe lachspieren gedugt moeten laten werken. Zeldzaam voorwaar trof het dat de Hoogleraar van **Swinderen** (E21 Person) met ons by een zyner lessen tegenwoordig woordelyk dezelfde voorlezing van Blumenbach hoorde als hy 7 Jaren te voren ook in **Gottingen** (E53 Place) zynde van ZynHoogGeleerde gehoord had; namelyk over de **zydewurm** (lecture) en de **zydeteelt** (lecture) waarvan in het werk door de **Herren Reizigers** (E21 Persons) in 1809 (E52 Time-Span) uitgegeven op bladz 281 van het 1ste deel melding wordt gemaakt: het was woordelyk doorspekt met alle die klugtige verhalen die wel niet in het gedrukte werk zyn opgegeven doch welke Prof. van Swinderen nog alle in manuscript had & ons des avonds in het **logement** (E53 Place) komende lezen liet. En dat is nu die grote zoo beroemde Hofraad Blumenbach! Als vreemde verzocht hy ons by zich & beloofde ons zyn schedelcabinet te zullen laten zien; gisteren zyn wy ook by hem geweest & hebben met verwondering die verzameling van schedels van alle volkeren der aarde gezien alsmede het groote onderscheid opgemerkt dat er tusschen zommigen plaats heeft: met geene mogelykheid konden wy zyn eigenlyk gezegd kabinet te zien krygen hiertoe verleent hy de toegang aan niemand men gelooft algemeen dat hy bezorgd is dat men enkele stukken zal herkennen daar de Edele Heer Hofraad uit alle verzamelingen van **Europa** (E53 Place) gestolen heeft: hy haalde egter, om toch iets te doen, uit **eene naburige kamer** (E53 Place), die hy zorgvuldig agter zich sloot, eenige voorwerpen als het zonderling zingend vogelbekdier uit **Nieuw Holland** (E53 Place) afkomstig eerst voor eenige jaren (passage of time) ontdekt en door Blum: aldus gedoopt, de zeldsame vrucht van den nog geheel onbekenden barnsteenboom, eenige zeer groote uit de lucht gevallene steenen, en eene groote verzameling van barnsteen waar in kleine insecten. – Heerlyk zyn anders hier de subsidia welke de studeerende heeft want behalve de uitmuntende **bibliotheek** (E53 Place) vind men in **Göttingen** (E53 Place) een **observatorium** (E53 Place) op eene der tooren van de vest, waar uitmuntende instrumenten voorhanden zynde onder anderen een groote muur quadrant, een telescoop van 10 en een van 28 voeten (dimensions) enz daar dit gebouw echter vervalt is men bezig, buiten de stad een **observatorium** (E19 Physical Thing, E53 Place) te bouwen hetwelk 100,000 thaler (amount of money) moet kosten. Dicht by het **observatorium** (E19 Physical Thing) vind men het gebouw waarin de **Vroedkunde** (E19 Physical Thing) onderwezen wordt, anders het **Entbindungs-Haus** (E74 Group) genaamd, hetwelk onder het bestuur van Prof. **Osiander** (E21 Person) is **wiens zoon**, by afwezigheid van den vader, ons het gansche gebouw heeft laten zien: zynde zulk echter van meerder belang voor onzen reisgenoot la

Faille. Met meerder belangstelling gingen wy gezamentlyk naar het **Museum** (E19 Physical Thing, E53 Place) hetwelk ons, uitgenomen de **verzameling van mineralen** die onder opzigt van Prof. **Hausman** (E21 Person) tot eene hooge trap van volkomenheid gebragt is, zeer is uit de hand gevallen, schoon de aanwezige vogels (collection/animal) alle in eene zeer losse & ongedwongene houding waren opgezet, men vond er ook eene leeuwin en een krokodil van 13 voeten lang (distance). In de **kamer met rariteiten** (E53 Place) waren veele **wapenen, kledingstukken** (E19 Physical Thing) enz van de inwoners der **Zuidzee** (E53 Place) & **Sandwich's eilanden** (E53 Place): boven was een party **schilderyen** (F2 Expression) waaronder, naar myn inzien, weinig goede. *

Nu nog een woordje over de studenten (student culture): hebt gy ooit plan om naar **Gottingen** (E53 Place) te gaan studeren dan moet gy om niet singulier te wezen u op de volgende wyze kleeden. Het haar van voren kort afgesneden zoodat het voorhoofd geheel bloot komt van agteren echter zoo lang dat het u behoorlyke krullen tot over kraag & schouders hangt gy moet vooral geen das maar de hals geheel en de borst gedeeltelyk bloot dragen, een rok met veel kwasten strikken, lissen, linten en wat dies meer zyn, een wyde broek van ligte stof of indien dezelve donker is met zeer voyante kleuren van rood, geel, groen enz op de naaden afgezet, en een paar groote laarzen met vaste spooren, gy moet of in 't geheel geen hoed of een groote platte muts op hebben, kortom gy moet er op studeeren om u zoo ruw en ongegeneerd te kleeden als maar immer mogelyk is: daardoor zult gy het minst geremarqueerd worden want de grootste hoop kleedt zich volgens het staaltje dat ik u medegedeeld heb. Vergeet daarby niet om voor uwe komst alhier te leren om een ander secundum regulas artis naar de andere wereld te helpen want wie niet duelleren kan blyve vry van hier, zulks is aan de ordre van den dag en geschied om de minste bagatelle b.v. om maar iets te noemen wanneer van eenige studenten die zich ontmoeten hy, die de goot aan de regter zyde heeft, niet behoorlyk uit de weg gaat om den anderen te laten passeren; ja dan zit het er reeds op dan moet er geklopt worden. – Onze oude academiëkennis de Lange, die voor twee jaren (duration) te **Groningen** (E53 Place) studeerde, troffen wy hier aan, hy was ook even als de overigen gekleed, wy passeerden een zeer genoeglyke avond op zyne kamer. –

Gisteren (time) verliet ons de Heer **de Geer** (E21 Person) die sinds **Munster** (E53 Place) onze reisgenoot was, wy regretteren hem zeer daar hy een zeer kundig, minzaam en vrolyk mensch is; ZynEd is naar **Cassel** (E53 Place) geretourneerd om van daar met de Hr van Assen naar **Francfort** (E53 Place) te reizen als moettende voor den 1 Augustus (time) weder in den **Haarlem** (E53 Place) zyn. –

Zie daar dan myn Vriend al het merkwaardige dat wy in **Gottingen** (E53 Place) gezien en gedaan hebben morgen (time) vertrekken wy om 4 uur (time) van hier naar **Osterode** (E53 Place) om vervolgens te voet door den **Hartz** (E53 Place) te gaan; **Tydeman** (E21 Person) & **Bodel** (E21 Person) gaan niet mede omdat het hun te fatigant zal zyn maar gaan over **Clausthal** (E53 Place), **Goslar** (E53 Place) naar **Brunwyk** (E53 Place) om den 16 (time) weder by ons in **Maagdenburg** (E53 Place) te zyn, van daar of mogelyk eerder hoop ik u te schryven. Vale!

T.T.

P.S. Tot een staaltje van Duitsche manieren kunt gy wel eens vertellen dat men ons hier in het eerste logement, na het afnemen van het eerste en tweede geregt, dagelyks tusschen de andere

shotels een bord met tandepennetjes (miscellaneous) plaats, dat veel aftrek heeft, schoon men mogelyk de aldus gebruikte voor een volgende dag weder zorgvuldig by elkander zoekt. – Hace in transitu!